

O INSCRIPȚIE SIRIACĂ LA ROMULA

Între numeroasele vestigii romane găsite la Romula (Reșca, raionul Caracal, reg. Oltenia) se află și o bază de statueta cu două rânduri de inscripție¹. Baza, lucrată din lut cărămiziu, are dimensiunile: 7,3 × 5,8 × 4 cm și a servit ca soclu la o statueta, acum pierdută. Inscripția se află pe laturile lungi ale bazei și are literele înalte de 5–10 mm. Baza statuetei a fost mult erodată de apele râului Teslui, în al cărui mal a fost găsită împreună cu alte statuete².

Textul epigrafic, adâncit probabil, în pasta crudă, se poate întregi, cu toate că este șters în câteva locuri. Cele două rânduri prezintă un text cu grafie în caractere cursive ce se apropie de scrierea siro-palmireniană³. În figura 1, ductul literelor nesigure este hașurat, iar completările ce le propunem la unele litere, șterse parțial sau ilizibile, sînt redăte prin linii întrerupte (fig. 1).

Primul rînd conține următoarele caractere siro-palmireniene, transcrise de noi în *quadrata hebraica*: $\aleph \quad \text{נתן} \quad \text{לעתרתה} \quad \text{על} \quad \text{חי} \quad \aleph$, adică de la stînga spre dreapta: NTN L'TR'TH ['L?HY['?]. Primele trei litere (*nun*, *tav*, *nun* final) formează cuvîntul *ntn* cu sens de « dar » « *donum* »⁴ însă aceleași litere pot forma și trecutul verbului « *dono* », « a dărui » sau « a da »⁵. Tot *ntn* împreună cu *lamed*, litera următoare, are și înțelesul « a așeza », « a ridica »⁶. Completarea cu *nun* în locul al treilea de la dreapta spre stînga, unde se vede doar începutul nesigur al unei litere o socotim probabilă. Urmează un *lamed*, care aici are sens atributiv⁷ și, în continuare, עהרה (*ain*, *tav*, *reș*, *ain*, *tav*, *he*) 'Atar 'Ata, grafie cunoscută pentru numele divinității

¹ D. Tudor, *Oltenia romană*², București, 1958, p. 99, fig. 29/1.

² Baza statuetei se găsea în colecția dr. St. Niculescu, pe care o cumpărase de la S. Neamțu-Craiova, care, la rîndul său, o achiziționase de la Reșca. Nu am avut posibilitatea să văd originalul. O copie a inscripției, pe care o dăm în lucrarea de față, ca și informațiile cu privire la condițiile de găsiră le-am primit de la prof. D. Tudor, pentru care îi mulțumim în mod deosebit.

³ J. Pirenne, *Syria*, XL, 1963, p. 129, arată că denumirea de scriere cursivă palmireniană este improprie, de aceea se propune denumirea de scriere siro-palmireniană ca fiind în concordanță cu componentele reale ale acestei grafii.

⁴ Fr. Cumont, *Fouilles de Doura-Europos (1922–1923)*,

Paris, 1926, p. 411.

⁵ *Ibidem*, p. 301, 433; *Genesis*, 43, 23; *IEJ*, 13, 1963, p. 69; F.L. Șapiro, *Испит-Русский словарь*, Moscova, 1963, p. 421.

⁶ *Genesis*, 41; J. Hempel, *Der textkritische Wert des Konsonantentextes von Kairener Genizalfragmenten in Cambridge und Oxford zum Deuteronomium*, in *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, I, *Philologisch-Historische Klasse*, 10, Jahrgang 1959, p. 213.

⁷ Ed. König, *Hebräisches und Aramäisches Wörterbuch*, Leipzig, 1910, p. 191; Georg Beer, *Hebräische Grammatik*, I, Leipzig, 1915, p. 103; J. Cantineau, *Syria*, XIV, 1933, p. 181; *idem*, *Grammaire de palmyrénien épigraphique*, Cairo, 1935, p. 138.

siriene Atargatis în limbile semitice încă din epoca elenistică. Pe aversul unei monede din Hierapolis, orașul cu vestitul templu închinat zeiței siriene, apare capul zeiței alături de inscripția 𐤀𐤌𐤃𐤁𐤀 , așa cum reaparé la Romula. Ea cuprinde literele 'TR'TO⁸. Dacă în limbile semite, numele zeiței este scris în același fel, fiind diferită ultima literă, care era citită *alef*, *he* sau *vav*⁹, transcrierea numelui semit în limbile greacă și latină cunoaște variate forme¹⁰. Spre sfârșitul primului rând, între *he*, care coboară sub nivelul celorlalte litere, și *het*, care apare suficient de clar, au mai putut fi una sau două litere. Credem că la sfârșitul primului rând se găsește formula întâlnită în inscripțiile palmireniene sau nabateene א ח י על (*ain, lamed, het, iod, alef*) « pentru viața (în sănătatea) lui. . . »¹¹.

Ultimul cuvânt scris pe cealaltă latură a bazei pare mult mai clar. În *quadrata hebraica*, acest rând se transcrie astfel רנישבב (*reș, ghimel, iod, sin, bet, lamed*), nume personal cunoscut în transcrierea greacă sub forma Ῥαγίσβηλ . Numele RGYŠBL, înregistrat în onomastica semită, apare într-o inscripție de la Dura Europos; etimologia sa ar fi רניש-בבל « noticed of Bel »¹². Formele paralele însă: Ῥαγείβηλος ¹³, Ῥαγεσοβάαλ ¹⁴, Ῥαιβήλις ¹⁵, ca și forma latină Regebalus sînt și ele frecvente¹⁶. Și mai numeroase sînt numele teoforice formate cu Bel: Ῥαβίδβηλος (עברבל)¹⁷, Νούρβηλος (נורבל)¹⁸, Ῥεδείβηλος (יריבל)¹⁹, Ζαβδιβηλος (זבדבל)²⁰ și altele, iar בל se transcrie întotdeauna în grecește prin $\beta\eta\lambda\omicron\varsigma$.

În spațiul liber de la sfârșitul r. 2, unde mai încap circa patru litere, foarte posibil să fi fost anul, cum întâlnim în numeroase inscripții²¹, sau, dacă nu cumva, patronimul dedicantului²².

⁸ W. H. Waddington, R.N., N.S., VI, 1861, p. 10, pl. II, fig. 1.

⁹ *Ibidem*, recomandă lectura *alef* pentru ultima literă; Ed. Meyer, *Roscher's Lexicon*, I, 651; Fr. Cumont, RE, 11, 1896; H. T. Rowell — A. R. Bellinger, *The excavations at Dura-Europos, Preliminary report of third season of work* (ed. P. V. C. Baur-M. I. Rostovtzeff-A. R. Bellinger), New Haven, 1932, p. 45—46; J. Teixidor, *Syria*, XL, 1963, p. 36, *he* pentru ultima literă în numele zeiței.

¹⁰ Fr. Cumont, RE, IV, 2236—2243, *Dea Syria, Dea Suria, Suria dea, Diasuria, Diasura, Dasyr (a), Iasura*. În grecește apare pe monede $\Sigma\upsilon\rho\iota\alpha$ θεός—sau θεα, ἡ θεός ἡ $\Sigma\upsilon\rho\iota\alpha$; Fr. Cumont, RE, 2—4, 1896, *Adargatis, Ἀταργατις, Ἀταργατη, Ἀταργαθη, Ἀτεργάτις* etc.; H. T. Rowell și A. R. Bellinger, *op. cit.*, p. 46 *Ἀταργατιδι*. S-a remarcat de către Fr. Cumont și Ch. Torrey reprezentarea celui de-al doilea *ain* prin gamma, care este însă precedat de un *alfa*, vezi și R. Růžička, *Archiv Orientální*, XXII, 1954, p. 189 și urm.

¹¹ A. Negev, IEJ, 11, 1961, p. 128; A. Caquot, *Syria*, XL, 1963, p. 6.

¹² J. Johnson, *The excavations at Dura-Europos, Preliminary report of second season of work* (ed. P.V.C. Bauer—M. I. Rostovtzeff), New Haven, 1931, p. 168, cu emendarea lui Ch. Torrey; R. Hanhart, *Zum Text des 2 und 3 Makkabäerbuches, Probleme der Ueberlieferung der Auslegung und der Ausgabe in Nachrichten der Akademie der Wissenschaften Göttingen, I. Philo-*

logisch-Historische Klasse, Jahrgang 1959, 10, p. 47, 48, nota 1, rgs « Zu verweisen ».

¹³ Fr. Cumont, *Fouilles de Doura-Europos*, p. 439, 440.

¹⁴ L. Mitteis, U. Wilcken, *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde, I*, Leipzig—Berlin, 1912, p. 230, nr. 198, nota 4.

¹⁵ C. Hopkins, *The excavations at Dura-Europos, Preliminary report of fifth season of work* (ed. M. I. Rostovtzeff), New Haven, 1934, p. 142. *Rhaebelos* închină un altar zeiței Azzanathkona, care nu-i mult diferită de Atargatis.

¹⁶ CIL, III, 4371, nume purtat de un iturean, tatăl lui Bargathes; A. Caquot, *Syria*, XXXIX, 1962, p. 235 și urm.

¹⁷ Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 382.

¹⁸ J. Cantineau, *Syria*, XII, 1931, p. 135.

¹⁹ *Idem*, *Grammaire*, p. 54.

²⁰ A. Caquot, *Syria*, XXXIX, 1962, p. 257.

²¹ Ch. Clermont-Ganneau, *Études d'archéologie orientale, I*, Paris, 1895, p. 109; Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 350; J. Cantineau, *Syria*, XII, 1931, p. 127, 128, 129, 134, 135; *idem*, *Syria*, XIV, 1933, p. 175, 183, 184; Ch. Torrey, *The excavations at Dura-Europos, Preliminary report sixth season of work* (ed. M. I. Rostovtzeff, A. R. Bellinger, C. Hopkins și C. B. Welles), New Haven, 1936, p. 167; A. Caquot, *Syria*, XL, 1963, p. 6.

²² Ch. Clermont-Ganneau, *op. cit.*, p. 129; J. Cantineau, *Syria*, XII, 1931, p. 125; *idem*, *Syria*, XIV, 1933, p. 184; J. Starcky, *Syria*, XL, 1963, p. 47.

Sensul inscripției ar fi deci: «*Dar (donat) pentru Atargatis, pentru sănătatea (viața) lui Ragysbel...*». Scrierea monumentală a fost întotdeauna preferința lapicizilor și cursiva nu apărea decât ocazional²³. Având în vedere proporțiile reduse, ca și materialul din care este lucrată baza statuetei, caracterelor cursive par a fi aici mai potrivite. O încercare de a data inscripția pe considerente paleografice, deși întâmpină dificultăți datorate laconismului acestui text, ca și lipsei de claritate a unor litere, poate duce totuși la concluzii utile. *Bet*, atît cît s-a păstrat din jumătatea superioară, are colțurile rotunde, cum întîlnim în inscripția de la Birecik²⁴ (din anul 6 e.n.), în inscripțiile palmireniene de la Bagdad²⁵ (129–150 e.n.). Această formă de *bet* este obișnuită în arameană și siriacă. *Ghimel* are bara verticală dreaptă, iar bara orizontală, cu care formează un unghi ascuțit, începe din apropierea jumătății inferioare a barei verticale. *Ghimel* din inscripție se apropie ca formă de cel din inscripțiile palmireniene de la Bagdad (129–150 e.n.) și Palmira²⁶. *He* are bara verticală puțin înclinată în față și cu liniile orizontale dispuse unghiular, formă obișnuită în cursiva palmireniană²⁷. *Het* din inscripția noastră are barele verticale drepte și bara transversală nearcuită. Nu poate fi confundat cu *tav*. Este o formă întîlnită în cursiva ptolemaică, naba-teană și în cursiva palmireniană încă din inscripțiile anterioare erei noastre²⁸. *Iod* apare foarte clar în rîndul al doilea, formă semicirculară într-o poziție aproape verticală cunoscută în inscripții în cursivă palmireniană în secolul al III-lea, mai timpuriu în siriacă²⁹.

Lamed este mai clar cel de la sfîrșitul rîndului al doilea. Bara verticală este foarte puțin înclinată spre stînga, dar bara orizontală inferioară este deschisă în afară; cum se întînesc în unele inscripții din cursiva palmireniană³⁰. *Nun* are o formă întîlnită în cursiva palmireniană cu bara verticală mai lungă și cu mica bară orizontală puțin arcuită, care îl apropie de *lamed*. Forma reapare în unele inscripții de pe Tigrul superior din secolul I e.n., ca și în siriacă³¹. Dintre cei doi *ain*, al doilea este mai clar. Are bara verticală rotunjită în partea superioară și ușor înclinată spre stînga. Bara orizontală, de asemenea rotunjită, în partea superioară se unește cu bara verticală aproape de extremitatea inferioară a acesteia. Forma este cunoscută în scrierea siriacă, dar și în cursiva palmireniană³². *Reș*, în ambele cazuri, este foarte clar.

Fig. 1. — Fragmente de inscripție siriacă găsite la Romula (Reșca, raionul Caracal, regiunea Oltenia).

²³ J. Pirenne, *op. cit.*, p. 711.

²⁴ A. Maricq, *Syria*, XXXIX, 1962, p. 88.

²⁵ J. Teixidor, *Syria*, XL, 1963, p. 33–46, fig. 1, coloana IX.

²⁶ H. Inghold, *Syria*, XI, 1930, p. 243; J. Cantineau, *Syria*, XII, 1931, p. 135; idem, *Syria*, XIV, 1933, p. 198.

²⁷ J. Cantineau, *Syria*, XII, 1931, p. 128; idem, *Syria*, XIV, 1933, p. 185; J. Teixidor, *op. cit.*, fig. 1, col. IV–V; J. Pirenne, *op. cit.*, tabelul I, 1 și tabelul II, 1, CP și P.

²⁸ J. Teixidor, *op. cit.*, fig. 1, col. VI; J. Pirenne, *op. cit.*, fig. 9, p. 121, P și CP; tabelul I a-r. 1 și 2, r. 5,

tabelul II, abc–6.

²⁹ J. Cantineau, *Syria*, XIV, 1938, p. 200, arată că la începutul erei noastre *iod* se scria orizontal. În secolul al II-lea evoluează spre vertical, pentru ca în secolul al III-lea să devină vertical; J. Pirenne, *op. cit.*, fig. 9, p. 121 CP și S.

³⁰ J. Pirenne, *op. cit.*, p. 120, fig. 8, în inscripția CIS, II, 3 909, datată în 149; tabelul II, CP.

³¹ J. Teixidor, *op. cit.*, fig. 1, col. VI; J. Pirenne, *op. cit.*, tabelul I, r. 4, 5, 7, tabelul II, r. N. și T.

³² J. Teixidor, *op. cit.*, fig. 1, col. IV–V; J. Pirenne, *op. cit.*, tabelul I, C2 și 6, tabelul II a, b, c 5, abc 6 și S.

Bara verticală este puțin înclinată înspre stînga, iar cea orizontală este rotunjită. Forma aceasta se găsește în arameană, în cursiva palmireniană și în siriacă. Foarte apropiată este forma dintr-o inscripție palmireniană datată în anul 129 e.n.³³. Din *sin* s-a păstrat doar bara verticală înclinată spre stînga și avînd în dreapta un spațiu liber, care ne permite să completăm această literă. După înclinarea barei verticale, forme asemănătoare întîlnim atît în cursiva palmireniană, cît și în arameană și siriacă³⁴. Al doilea *tav*, mai clar, are barele verticale puțin înclinate. Bara transversală înclinată în jos, iar bara verticală din față depășește puțin nivelul barei transversale în sus. Prelungirea în jos a aceleiași bare este slab arcuită. Forme asemănătoare se întîlnesc în nabateană, arameană și cursiva palmireniană³⁵.

Din încercările de mai sus se poate constata că denumirea de scriere siro-palmireniană pentru grafia de pe inscripția de la Romula este potrivită, deoarece sînt litere cunoscute atît în palmireniană, cît și în siriacă. După inscripțiile și tabelele tratatelor de care dispunem, formele literelor din inscripția de la Romula, nu depășesc mult sfîrșitul secolului al II-lea e.n., cea mai mare parte dintre ele găsindu-și analogii în textele epigrafice dintre anii 129–159 e.n.

Cultul zeiței siriene a cunoscut o largă răspîndire în Palmira, Egipt, Grecia, Pannonia și chiar la Roma³⁶. Pătrunderea zeiței siriene în panteonul roman precede răspîndirea masivă a cultelor orientale care a avut loc la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea e.n. Cultul zeiței Atargatis în *interpretatio romana* *Dea Syra* (*Suria*) este cunoscut în Dacia romană la Porolissum³⁷, Napoca³⁸, Apulum³⁹ și Micia⁴⁰.

Adorarea divinității Atargatis la Romula poate fi pusă pe seama unităților auxiliare, cum au fost *cohors I Flavia Commagenorum*⁴¹, dar mai ales *numerus Surorum Sagittariorum*⁴². Tot ca rezultat al prezenței acestei unități la Romula sau în împrejurimi trebuie să considerăm și monumentele închinat lui Jupiter Turmazgades⁴³ sau IOM Dolichenus⁴⁴ în cîteva localități din Oltenia. Baza statuetei de argilă de la Romula aduce un nou nume în onomastica Daciei romane și o nouă zeităte orientală la cele deja cunoscute în Dacia inferioară. Inscripția romulensă este al doilea text epigrafic cu caractere semite din Dacia romană după inscripția bilingvă, latino-palmireniană de la Tibiscum⁴⁵.

SILVIU SANIE

³³ J. Cantineau, *Syria*, XII, 1931, p. 135; idem, *Syria*, XIV, 1933, p. 185; J. Teixidor, *op. cit.*, fig. 1, col. IX; J. Pirenne, *op. cit.*, tabelul I b, 1, 3, 4, tabelul II, 3, abc 5.

³⁴ J. Teixidor, *op. cit.*, fig. 1, VIII–IX; J. Pirenne, *op. cit.*, fig. 9, r. S, tabelul I, r. 1 și 6, tabelul II 3, abc 5, r. P.

³⁵ J. Cantineau, *Syria*, XII, 1931, p. 128, 135; J. Teixidor, *op. cit.*, fig. 1, col. IX; J. Pirenne, *op. cit.*, p. 113, fig. 6, p. 120, fig. 8, tabelul I a 1, 2 și C 6, tabelul II 3, 4, abc 6, P și N.

³⁶ Fr. Cumont, *Le religioni orientali nel paganesimo romano*, Bari, 1913, p. 108–110; idem, *Fouilles*, p. 110; R. D. (ussaud), *Syria*, XI, 1930, p. 198; idem, *Syria*, XI, 1930, p. 206–207; Gy. Veidinger, *A keleti vallasok emlékei Pannoniában*; Budapesta, 1930, p. 31; P. Perdrizet, *Syria*, XII, 1931, p. 267 și urm.; H. Seyrig, *Syria*, XIII, 1932, p. 313–314; H. T. Rowell, *The excavations at Dura Europos, Preliminary report of third season of work* (ed. P. V. C. Baur, A. I. Rostovtzeff, A. Bellinger), New Haven, 1932, p. 35 și urm.; R. Dussaud, *Les religions des Hittites et des Hourrites, des Phéniciens et des Syriens*, Paris 1949, p. 390 și urm.; G. Alföldy, *Acta*

Archaeologica, XIII, 1–4, Budapesta, 1961, p. 113.

³⁷ C. Daicoviciu, *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, p. 325.

³⁸ I. I. Russu, *Inscripții din Dacia*, în *Materiale*, VI, p. 877.

³⁹ Téglás Gábor, *AÉ*, XXVI, 1906, p. 322; Al. Popa și I. Berciu, *Jupiter Dolichenus et Dea Suria Magna Caelestis în Apulum*, V., 1964, p. 172–180.

⁴⁰ CIL, III, 7864.

⁴¹ V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 185; W. Wagner, *Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 123; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna 1951, p. 173, în *Dissertationes Bernenses*, sec. I, fasc. 3; D. Tudor, *op. cit.*, p. 209 și 273; Boris Gerov, *Klio*, 37, Berlin 1959, p. 203.

⁴² V. Christescu, *op. cit.*, p. 199–200; W. Wagner, *op. cit.*, p. 214–215; D. Tudor, *op. cit.*, p. 278.

⁴³ D. Tudor, *Dacia*, X–XII, 1945–1947, p. 271.

⁴⁴ D. Tudor, *Oltenia romană* 2, p. 308.

⁴⁵ CIL, III, 7999.

UNE INSCRIPTION SYRIAQUE À ROMULA

RÉSUMÉ

A Romula (actuellement Reşca, distr. de Caracal, rég. d'Oltenia), on a découvert une pièce de terre glaise, mesurant $7,3 \times 5,8 \times 4$ cm, représentant la base d'une statuette aujourd'hui perdue. Sur les côtés longs de la base se trouve une inscription de deux lignes, aux lettres mesurant 5—10 mm de hauteur. La lecture du texte, qui est en caractères cursifs se rapprochant de l'écriture syro-palmyrienne, est difficile pour deux motifs: le mauvais état de conservation de la pièce et l'exécution peu soignée de l'inscription.

Dans le dessin ci-joint, le tracé des lettres douteuses est hachuré et les compléments proposés pour les lettres partiellement effacées ou illisibles sont rendus par des lignes interrompues (fig. 1). La première ligne renferme les caractères syro-palmyréniens — transcrits par l'auteur en quadrata hebraica — suivants: נתן לעתרעתה על חי א c'est-à-dire NTN L'TR 'TH ['L?] HY ['?].

Les trois premières lettres forment le mot *ntn*, ayant la signification de *donum* (« don »), mais les mêmes lettres peuvent former également le passé des verbes *dono* (« donner »). Il vient ensuite un *lamed*, qui a ici un sens attributif et puis עהרעהה 'TR'TH, 'Atar 'Ata, graphie connue pour

le nom de la divinité syrienne Atargatis. Vers la fin de la première ligne, entre *he*, écrit à un niveau inférieur à celui des autres lettres, et *het*, qui se déchiffre assez clairement, il a pu y avoir encore une ou deux lettres. L'auteur pense qu'à la fin de la première ligne se trouve la formule rencontrée dans certaines inscriptions palmyréniennes ou nabathéennes על חי א

'L HY, « pour la vie (à la santé) de... ».

Le dernier mot écrit sur le côté opposé de la base est beaucoup plus clair en quadrata hebraica רגישבל, c'est-à-dire RGYŠBL, nom de personne connu en transcription grecque sous la forme Ραγισβηλ. Le nom Rgysbl apparaît dans une inscription de Doura Europos et on a proposé pour lui l'étymologie רגישבל « noticed of Bel ». Dans l'espace libre de la seconde ligne, il est possible qu'ait figuré le patronyme de Rgyšbl, ou l'année de la dédicace. Le sens de l'inscription serait donc: « (j'ai) donné (don) pour Atargatis, pour la vie (à la santé) de Ragysbl ». Malgré les difficultés que soulèvent, pour une datation basée sur des considérations paléographiques, tant le laconisme du texte que le défaut de clarté de certaines lettres, il semble, d'après les inscriptions et les tableaux dont l'auteur a disposé, que la graphie ne puisse être de beaucoup postérieure au IIe siècle. Le culte de la déesse *Dea Syria* est attesté à Palmyre, en Egypte, en Grèce, en Pannonie et même à Rome. En Dacie romaine, il est connu à Porolissum, Napoca, Apulum et Micia. L'adoration à Romula de la divinité Atargatis peut être mise en rapport avec la présence des unités auxiliaires, telle que la *Cohors I Flavia Commagenorum* ou, plutôt, le *Numerus Surorum Sagittariorum*. L'inscription de Romula fournit un nom nouveau à l'onomastique de la Dacie et une nouvelle divinité orientale à celle déjà connue en Dacie Inférieure (Jupiter Dolichenus et Jupiter Turmasgades). Cette inscription est, également, le second texte épigraphique à caractères sémites connu en Dacie romaine, après l'inscription bilingue latino-palmyrénienne de Tibiscum.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Fragments d'une inscription syriaque trouvée à Romula (Reşca, distr. de Caracal, rég. d'Oltenia).